

FAMILIENAMEN IN OVERIJSEL (3)

Namen met kate e.d.

In ons grote nationale woordenboek, het WNT, zal men tevergeefs een lemma *kate* zoeken, en dat valt ook wel te begrijpen, want het WNT inventariseert de nederlandse woordenschat op een westelijke, vlaams-brabants-hollandse grondslag, terwijl *kate* oostnederlands, in de eerste plaats zelfs overijsels is. De westelijke vorm die aan het oostelijke *kate* beantwoordt zou *kote* moeten zijn dan wel, met apocopering, *koot*. Een *kote* ontbreekt in het WNT echter al evenzeer als een *kate* en een *koot* is alleen nominaal aanwezig in de verwijzing: "KOOT (II). Zie Kot". Is *kote*, dat ook *koot* kan luiden, dan hetzelfde woord als *kot*? We lezen het kopje van *Kot* (I): "znw.onz. In sommige toepassingen ook *kote*, *koot*. In verbogen vormen treft men zowel *o* en enkel-geschreven *t* als *ò* en dubbel-geschreven *t* aan. Mnl. *cot* en *cote*. Zie voor verwanten, en voor den oorsprong, waarnaar slechts gegist kan worden, de etymol.wdbb." Dit maakt geen erg overtuigende indruk. Het mnl. kent twee verschillende woorden, *cot* en *cote*, het mnd. en het oeng. ook. Verdam heeft *cot* en *cote* in twee verschillende artikelen behandeld, naar mijn mening terecht. Immers *cot* is niet door apocopering uit *cote* ontstaan maar heeft vanouds een korte *o* in gesloten syllabe. De betekenis is in de eerste plaats 'hok' (van dieren). Duidt het woord een menselijke verblijfplaats aan, dan is dat toch in verachtelijke zin, net als bij *hok*. Het tweesyllabige *cote* is daarentegen een reguliere aanduiding van een kleine boerderij, zonder geringschattende klank. Het spreekt vanzelf dat twee woorden die zoveel op elkaar lijken elkaar ook wel zullen hebben beïnvloed, maar het WNT is bepaald te ver gegaan door ze tezamen als één woord te behandelen. In Oost-Nederland hebben we vrijwel alleen te maken met het woord dat aan *kote* beantwoordt, in het westen en zuiden daarentegen heeft *kot* zich krachtig kunnen handhaven en, naar het schijnt, *kote* praktisch opgeslokt. Van de 13 betekenissen die de redacteur van het WNT in zijn artikel *Kot* (I) onderscheidt zijn er 12 tot 'hok'

te herleiden en is er maar één, de als 2) behandelde, die omschreven kan worden als 'kleine boerderij'. We gaan de onder 2) bijeengebrachte gegevens eens nader bekijken.

De redacteur merkt op: "In dezen zin was oorspr. *kote* in gebruik (zie Verdam III, 1989), maar later komt ook *kot*, althans het mv. *kotten*, voor. Inzonderheid in Overijssel (in den vorm *kate(n)* i.p.v. *kote(n)*), ook zeer gewoon in eigennamen." De bewijspplaatsen zijn twee 17de-eeuwse citaten uit de Overijss. Stad-, Dijk- en Marker. en één 18de-eeuws van de amsterdamse historicus Jan Wagenaar, a^o. 1760. De laatste gebruikt het woord als 'vreemdeling'. Hij schrijft als amsterdammer over Overijssel en weet dan te melden: "Kote of Kote, dat is, in de landtaale, zo veel als Hoeve". De schrijvers van de markerechten gebruiken het woord als ingeborenen van het overijsselse land: "Kotten in Elffter Hoorne. Hurlekotte ... Dat slat Vledercott ... Lambertinckotte ... Swarte kotte ... Vlenkotte", a^o. 1619; "Alle het holt dat op die hooven en landen der ... erven, kotten, en goederen, binnen wals blijft staen", a^o. 1693. Hieruit kan men geen andere conclusie trekken dan dat in het oosten van Overijssel aan het westelijke *kote* geen *kate* maar een *kotte* beantwoordde en dat dit *kotte* incidenteel wel eens zijn slot-*e* kon verliezen ("Vledercott"). Dat is niet verbazingwekkend want juist in het oosten van Overijssel is het normaal dat de in open syllabe gerekte korte gm. *o* via een zg. 'Brechungsdiphthong' tot een (secundaire) korte *o* wordt. Oostoverijssels *kotte* is dus etymologisch identiek met westoverijssels *kate* - d.w.z. *kòdte*, met wijde rekkingsvocaal voor gm. *o* - en westnederlands *kote* - met nauwe rekkingsvocaal voor gm. *o*. Bij apocopering werd *kote* tot *koot*, *kate* tot *kaat* - d.w.z. *kòdt* - en *kotte* tot *kot*. Dat is een zaak van klankwettige ontwikkeling en het woord *kot*, mnl. *cot*, oeng. *cot*, heeft hierop niet de minste invloed gehad. Doordat dit in het WNT niet duidelijk gezegd wordt en bovendien nog *kot* en *kote* tezamen in één artikel behandeld worden, is de voorstelling van zaken in ons woordenboek misleidend.

Verdam is veel helderder. De meeste citaten in zijn artikel *Cote* zijn overijssels en hij besteedt een opmerkelijke aandacht aan de

naamkundige gegevens: "Ook in plaatsnamen, vooral in de oostelijke provinciën, waar *-kate* in verschillende plaatsnamen nog heden bekend is. Vgl. *Hankate* bij Ommen, *Colmschate* (d.i. *Colms-kate*), bij Deventer, en vooral Winkler, *Geslachtsn.* 265-267 (ook in de ndl. geslachtsnamen *ten Kate* (*ten Cate*), *ten Bruggencate*, *ten Doesschate* is mnl. *c o t e* in een oostelijken vorm bewaard)." In zijn citaten komen alleen maar *kote-* en *kate-*vormen voor: "Dat Herlecote, ghelegghen in den Lutte"; "Tgoet ten Havercoten ende tgoet ten Swartenkoten"; "Tgoet to Locate"; "Den tienden over dat Duvelskaten". Toch is de variant *kotte* ook al wel degelijk oostmiddelnederlands geweest. Slicher van Bath citeert in zijn *Mensch en Land* II, 235 uit Reutum onder Tubbergen naast elkaar *Hulscote* en *Hulsskotte* met het jaartal 1337. Had Verdam zich hiervan rekenschap gegeven - ongetwijfeld op de juiste wijze - dan zou ook de redacteur van het WNT zich wel zorgvuldiger hebben uitgedrukt en niet geschreven hebben: "later komt ook *kot*, althans het mv. *kotten*, voor". Of de door Verdam geciteerde Winkler de verhouding tussen *kot* enerzijds, *kote*, *kate* en *kotte* anderzijds ook al helder heeft gezien, kan betwijfeld worden, want Winkler was geen professioneel taalkundige. Hinderlijk is de verwarring bij hem echter niet en het moet hem als een grote verdienste worden aangerekend dat hij in 1885 met zijn beperkte gegevens de geschiedenis van *kate* en zijn varianten al in grote lijnen juist heeft gezien. Voor het artikel dat ik nu schrijf kan ik in feite het beste van Winkler uitgaan. De bovenstaande inleiding moest ik echter wel vooraf laten gaan om bij voorbaat *kot*, mnl. *cot*, te elimineren.

Ten aanzien van de familienamen heeft Winkler gelijk wanneer hij t.a.p. schrijft: "De saksische form *kate* schijnt uitsluitend aan Twenthe eigen te zijn. Daar zijn de geslachtsnamen, met dit woord samengesteld, ook hooftsakelik, zoo niet uitsluitend, inheemsch." "Hooftsakelik" is beter dan "uitsluitend", maar de grote meerderheid van de met *kate* gevormde familienamen is ongetwijfeld van twentse herkomst en de meeste dragers van zulke namen wonen heden ten dage nog altijd in Twente. Winkler had als voorbeelden verzameld: Ten Cate, Ten Kate, Barnecaten, Ten Bruggencate, Ten Doornkaat, Getkate, Ha-

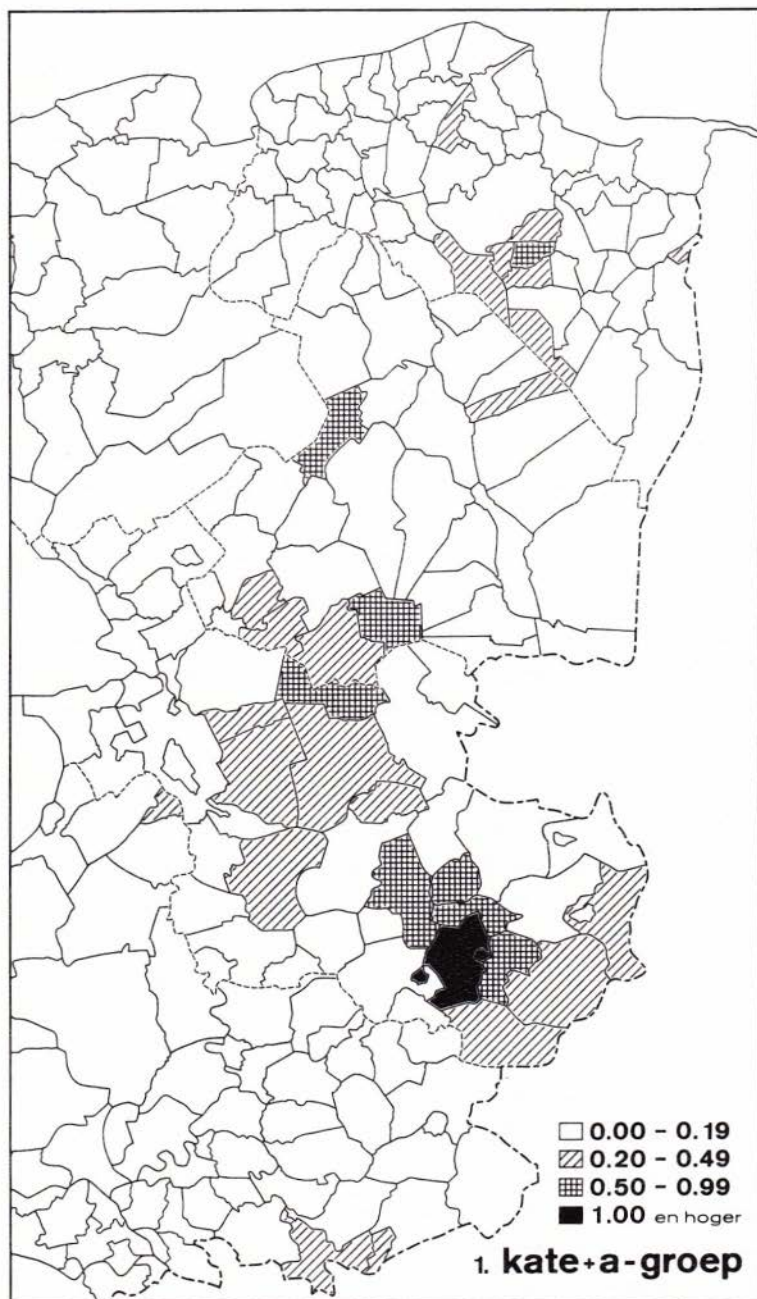
verkate, Losecaat (Loosekoot), Van Molecaten, Mokkelenkate, Stekate, Walkate (Walkot), Wyvekate. Van deze namen kwamen, blijkens het overijsselse deel van het NRF, in 1947 niet meer voor: Barnecaten (wel Barnkothe), Ten Doornkaat (wel Doornkate en Doorenkate), Losecaat (wel Losekoot), Van Molecaten, Stekate, Wyvekate (wel Wijvelkate). Of de geapocopeerde vormen Doornkaat en Losecaat werkelijk in Twente ontstaan zijn betwijfel ik, want in tegenstelling met de Achterhoek en Drente apocopeert Twente niet graag. Ten Cate, Ten Kate, Ten Bruggencate (en varianten), Getkate en Haverkate behoorden in 1947 tot de frequentste *-kate*-namen van Overijssel, met in totaal bijna 1200 dragers in die provincie, tegenover Gelderland, Drente en Groningen tezamen 705. De enige frequente *-kate*-naam die Winkler over het hoofd heeft gezien is Exterkate geweest (uitsluitend twents). Van die 1200 dragers van de genoemde frequente *-kate*-namen woonden er in 1947 1050 in Twente. Winkler heeft dus werkelijk wel, ook quantitatief, een goede kijk op de zaak gehad. Van een juist inzicht in de formele ontwikkeling getuigt de passage: "Waar de lettergreep die aan het woord *kate* voorafgaat, op eene *s* eindigt, daar zijn die naast elkanderen komende *s* en *k*, *sk*, tot *sch* verbasterd. Deze letterverbinding *sk* toch, aan onze verschillende friesche gouspraken en aan de noordsche talen zoo eigen, is volkomen vreemd aan de saksische en frankische tongvallen der nederlandsche taal, welke daar voor in de plaats *sch* hebben. En dien ten gevolge is de heden-daagsche schrijfwyze ontstaan der geslachtsnamen Ten Doesschate en Ten Wytschate, uit de oorspronkelijke vormen Ten Does-kate en Ten Wyts-kate." (Ten) Doe(s)schate is nog heden de frequentste van de *-schate*-namen, Ten Wytschate schijnt uit het familienamenrepertoire verdwenen te zijn. Geciteerd mag ook het volgende worden: "Dat *kate* en *kot* oorspronkelijk slechts twee verschillende schrijfwyzen zijn van een en het zelfde woord (men herinnere zich de zware, naar *o* zweemende uitspraak der saksische *a*), blijkt ook uit de geslachtsnamen Walkot en Walkotten, Haverkotte en Havekotte, die nevens Haverkate en Walkate voorkomen." Had Winkler *kotte* in plaats van *kot* geschreven en 'formen' in plaats van 'schrijfwyzen', zijn waarneming

zou geheel onberispelijk geweest zijn. Winkler moge dan geen professioneel taalkundige geweest zijn, een goede naamkundige intuïtie bezat hij zeker wel. Daarvan geeft hij tenslotte nog het overtuigendst blijk op blz. 462 van zijn boek, waar hij *-korte* als een variant van *-kotte* herkent: "Een zonderling voorkomen heeft ook de maagschapsnaam Doodkorte. Ik heb echter goede redenen om met groote waarschijnlijkheid te durven beweren dat deze naam Doodkorte eene misspelling, en dat de oospronkelijke form van deze naam Doodkotte is. Hy zoude dan met Exterkotte, Haverkotte en anderen tot de *kotte*-namen behooren; zie bl. 266. De naam Exterkotte is my ook wel eens, by misspelling, als Exterkorte voorgekomen, en op deze misspelling grondde E. Laurillard zyne bewering dat deze naam zoude beduiden: de extra korte, de byzonder, buitengewoon korte of kleine man." Tegenover een dilettantische grappenmaker als Laurillard - en de Laurillards zijn op het terrein van de naamkunde nog steeds niet uitgestorven - bewijst een Winkler zijn kwaliteit. Overigens zit er achter die variant *-korte* nog wel iets meer dan een 'misspelling', maar om dat meerdere te herkennen had Winkler ook een taalkundige moeten zijn.

Tot zover dan Winkler. We stellen recapitulerend vast dat hij *-kate* goed heeft gelocaliseerd, dat hij de vormvarianten *-schate*, *-kotte* en *-korte* heeft herkend en dat hij daarmee de voornaamste problemen waarmee het verdere onderzoek zich zal hebben bezig te houden al heeft aangeduid. Had hij ook nog de variant *-schotte* genoemd, die met zijn apocoperingsvorm *-schot* in de Achterhoek zo'n belangrijke rol speelt - evenals de apocoperingsvorm *-kaat* -, hij zou ons werkelijk een compleet programma hebben nagelaten. Maar al heeft hij dan nog niet alles gezien, de tegenwoordige generatie die over een NRF beschikt en het daarmee zoveel gemakkelijker heeft dan hij in zijn tijd, heeft wel alle aanleiding om hem met respect te herdenken. Ik ga nu voort - ik ben er al enigszins mee begonnen - met een overzicht van de gegevens van 1947 die uit de oostnederlandse delen van het NRF te putten zijn, gerangschikt per provincie. Het belangrijkste ordeningsprincipe is *a* tegenover *o*, dus enerzijds *-ka-*

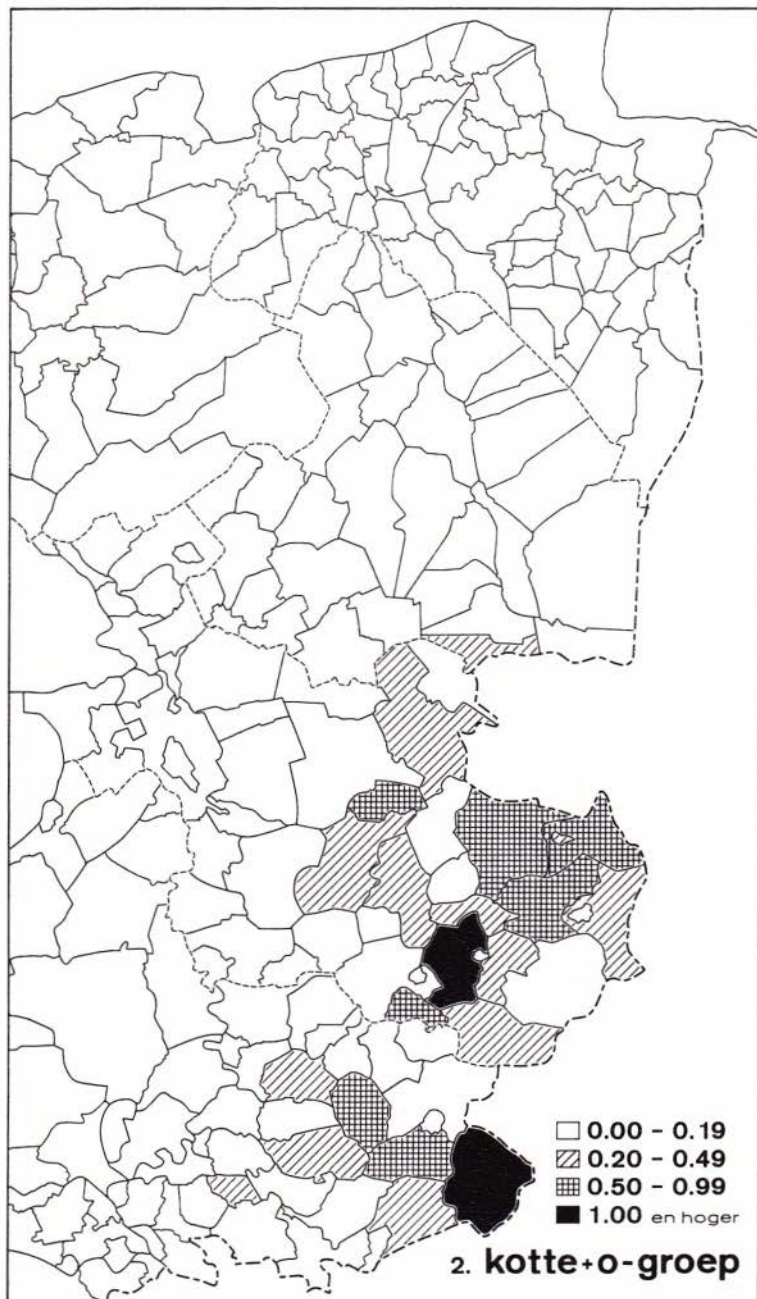
te (zelden *-kade* of *-katte*), *-cate* (zelden *-catte*), *-kaat*, *-caat*, *-schate* (zelden *-schade*), anderzijds *-kotte* (zelden *-kote*, *-cote*), *-korte*, *-kot*, *-kort*, *-schotte* (zelden *-schote*), *-shot*. De types *-schate*, *-schotte* en *-shot* zijn uiteraard alleen vertegenwoordigd door samengestelde namen. Bij de *-shot*-namen moest geselecteerd worden op grond van de vermoedelijke etymologie. Namen waarin *-shot* zeker of vermoedelijk oorspronkelijk 'afgesloten ruimte' heeft betekend horen in dit overzicht immers niet thuis. Bij het type *-korte*, *-kort* heb ik opzettelijk de niet-samengestelde namen buiten beschouwing gelaten. Namen als *Korte* en *Corte* kunnen etymologisch identiek zijn met *Kotte*, maar daarnaast zijn er ook andere mogelijkheden. De 150 dragers van de naam *Korte* in Overijssel woonden op 11 na allemaal in Twente en daaruit zou men een argument kunnen putten om ze mee te tellen. De niet minder dan 235 dragers van de naam *Korte* in Groningen vormen echter weer een argument contra. Zou men deze ook mee gaan tellen, dan zou men het verspreidingspatroon van de *kate/kotte*-namen stellig vervalsen. Liever dus een - vermoedelijk - te-weinig in Overijssel dan een zéker te-veel in Groningen!

In Overijssel biedt de *a*-groep het volgende beeld: Brinkatte 16, Brinkcate 27, Broekate 43, ten Bruggencate 84, ten Bruggen Cate 5, ten Bruggenkate 2, ten Caat 8, ten Cate 395, ten Cate Hoedemaker 1, (Udink) ten Cate 6, Doeschate 34, ten Doeschate 24, ten Doesschate 10, Doorenkate 1, Doornkate 8, Duivenkade 2, Duivenkate 9, Extercate 6, Extercatte 37, Exterkate 163, Exterkatte 1, Geskate 3, Getkate 147, Goolkate 58, Goorkate 14, Haverkate 247, Hellekate 1, Kaat 1, ten Kaat 1, te Kaath 1, ten Kaath 3, ten Kaate 9, ten Kate 310, ten Katen 22, Klaaskate 20, Klein Boonschate 1, Klein Boonschate 4, Klein Boonskate 3, van Kolmeschate 3, Kolmschade 1, Kolmschate 13, Lokate 40, Mokkalencate 12, Mokkalenkate 15, Morskate 23, Oldenevelkate 1, Olde Wevelkate 20, Oldewevelkate 2, Scherpenkate 23, Schoolkate 38, Spekschate 18, Uilenkate 1, Ulenkate 6, Uylenkate 8, Vellecate 1, Vellekate 9, Venekatte 10, Walkate 2, Wijvelkate 3. De *a*-groep telt in totaal 1976 namendragers, d.i. 0,31% van de provinciale bevolking. De verdeling over de verschillende gemeenten is

heel ongelijk. 1.00% of meer hebben: Stad Delden 2,76, Goor 1,74
 Ambt Delden 1,54. Ze vormen samen een aaneengesloten groepje in het
 zuidwesten van Twente. De groep met 0,50 tot 0,99% omvat: Wierden
 0,75, Hengelo 0,69, Avereest 0,54, Borne 0,50, Almelo 0,50. Op
 Avereest na vormen ook deze gemeenten een aaneengesloten groep, die
 grenst aan de vorige. Avereest heeft zijn betrekkelijk hoge percen-
 tage te danken aan één enkele naam, Ten Kate, die met 63 dragers in
 deze gemeente vertegenwoordigd is. Het vermoeden ligt voor de hand
 dat na de aanleg van de Dedemsvaart - eerste helft 19de eeuw - een
 of meer twentse families Ten Kate zich in Avereest en Nieuw Leusen
 hebben gevestigd. Een percentage van 0,20 tot 0,49 hebben: Enschede
 0,46, Haaksbergen 0,38, Ommen 0,37, Nieuw Leusen 0,29, Dalfsen 0,27,
 Den Ham 0,25, Raalte 0,23, Losser 0,21. Bij deze acht gemeenten kan
 men een zuidoostelijke groep - Haaksbergen, Enschede, Losser - en
 een noordwestelijke - Den Ham, Ommen, Dalfsen, Nieuw Leusen - on-
 derscheiden. De eerste sluit direct aan bij de groepen van 1,00 of
 meer en van 0,50 tot 0,99 en vormt met deze samen een twents blok,
 de tweede is niet zo gemakkelijk onder één noemer te brengen maar
 suggereert in elk geval ten dele een migratie in noordwestelijke
 richting. Het valt ons op dat de noordoosttwentse gemeenten, Tub-
 bergen, Denekamp, Ootmarsum, Weerselo en Oldenzaal, het geen van
 alle tot 0,20% brengen. Oldenzaal heeft 0,16, Ootmarsum 0,15, Tub-
 bergen 0,07, Denekamp 0,05 en Weerselo 0,04. Het tussen Tubbergen en
 Den Ham gelegen Vriezenveen brengt het tot 0,11, met 7 maal Ten Cate
 en 5 maal Broekate, het laatste een naam die in Den Ham 'thuishoort'
 en in zijn eentje, met 21 dragers, deze gemeente op 0,20 brengt. In
 de 14de eeuw lagen in Den Ham al de erven Brockote en Broeckate (zie
 Slicher van Bath II, 230/1) en we hebben hierbij dus te maken met een
 bijzonder 'honkvaste' naam. Dat is b.v. ook het geval met Getkate in
 Almelo: in 1947 woonden daar 80 van de 147 overijsselse Getkate's,
 in 1388 lag in Almelo een erf Groote Geetcote (Slicher van Bath II,
 201). Ook de naam Getkate brengt in zijn eentje Almelo op 0,20.

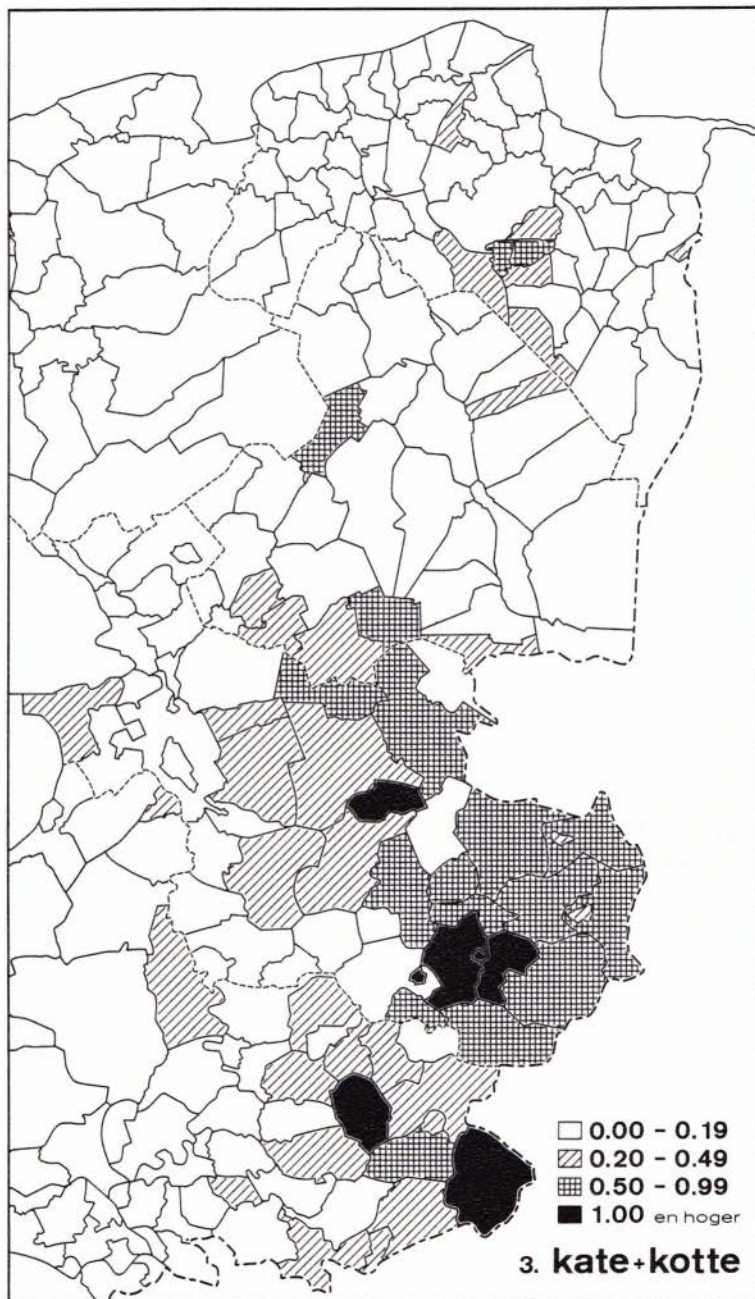
We bekijken nu de o-groep in Overijssel: Barnkothe 1, Berenschot
 12, Berentschot 38, Berschot 1, Brosschot 6, Davenschot 62, Daver-

schot 3, Doeschot 38, ten Doeschot 51, Doeschotte 20, Doeschotten 1, Doodkorte 1, Elschot 40, Fleerkotte 14, Habbekotte 2, Habekotté 28, Haverkotte 1, Haverkort 175, Hobbenschot 11, Holskotte 2, Holskorte 1, Hulskotte 30, Hulskorte 1, Honnerkott 2, Kolmschot 20, Kotte 30, Kotten 11, Kötte 23, Leerkotte 56, Lohkotte 1, Lokotte 35, Marschot 1, Miskotte 42, Moekotte 64, Moerkotte 3, Möllenkotte 3, Oldenkotte 30, Oldenkortte 8, Oldenkortten 8, Ottenschot 50, Oude Kotte 35, Oudekotte 1, Roskott 1, Lutke Schöttelkotte 1, Spekschotte 3, Spekschote 10, Teikotte 18, Tijkotte 5, Tijkorte 16, Tenkotte 1, Uylencote 1, Vrijkotte 25, Vrijkorte 30, Walkot 14, Wolkotte 43, Wolkorte 18, (Wolkerte 1, Wolhorte 1). Dat levert een overijsels totaal op van 1170, d.i. 18% van de provinciale bevolking. De gemeenten met 0,20% of meer zijn de volgende: Ambt Delden 1,01; Den Ham 0,94, Denekamp 0,87, Tubbergen 0,86, Weerselo 0,82; Diepenheim 0,54, Losser 0,48, Hardenberg 0,40, Haaksbergen 0,36, Hengelo 0,32, Borne 0,31, Hellendoorn 0,29, Ootmarsum 0,21, Wierden 0,20. We constateren dat ditmaal de noordoosttwentse gemeenten goed voor de dag komen, vrijwel als een gesloten groep. Alleen Oldenzaal, met maar 0,16, ontbreekt op het appel. Zeer globaal zou men het verspreidingspatroon van de namen van de *o*-groep het geografische complement van het verspreidingspatroon van de *a*-groep kunnen noemen. Maar tegelijk overlappen de beide patronen elkaar in niet onaanzienlijke mate, want in Ambt Delden, Losser, Haaksbergen, Hengelo, Borne, Wierden en Den Ham zijn zowel de *a*- als de *o*-groep met een percentage van 0,20 of meer vertegenwoordigd. Enschede, tussen Haaksbergen, Hengelo en Losser in, heeft 0,15. De *o*-groep blijft over het geheel genomen kwantitatief duidelijk achter bij de *a*-groep - in slechts één gemeente wordt de 1,00% bereikt -, maar heeft niettemin eigenlijk meer recht op de qualificatie 'algemeen-twents'. 'Honkvaste' namen vindt men ook in deze groep, b.v. het al vermelde Hulscote/Hulsskotte uit Reutum a 1337, dat in 1947 terug te vinden is in Tubbergen met 18 Hulskotte's, of Vlederkote uit Albergen 1444, in datzelfde Tubbergen van 1947 vertegenwoordigd door 13 dragers van de naam Fleerkotte. Migratie lijkt het best aantoonbaar bij Haverkotte -

2 dragers in Avereest, 14 in Hardenberg - en Haverkort - 14 in Avereest, 64 in Hardenberg, 10 in Ommen. Wat de andere niet-twentse gemeenten betreft: in Den Ham is de *o*-groep vertegenwoordigd door de namen Miskotte (16), Haverkort (21) en Davenschot (42), in Hellendoorn door Miskotte (20), Berentschot (30) en Davenschot (2). Migratie? Vriezenveen doet praktisch niet mee, met 1 Haverkort en 1 Kotten, 0,02%.

Voegen wij tenslotte de getallen van de *a*-groep en de *o*-groep tezamen, dan komt de categorie van gemeenten met 1,00% of meer er als volgt uit te zien: Stad Delden 2,83, Ambt Delden 2,55, Goor 1,86, Den Ham 1,20, Hengelo 1,02. Afgezien van Den Ham is het een gesloten groep. Van 0,50 tot 0,99% hebben: Wierden 0,95, Tubbergen 0,94, Denekamp 0,92, Weerselo 0,86, Haaksbergen 0,74, Borne 0,73, Losser 0,71, Avereest 0,69, Enschede 0,62, Hardenberg 0,55, Diepenheim 0,54, Almelo 0,52. Hardenberg en Avereest springen eruit, de rest vormt samen met elkaar en met de kerngemeenten Ambt Delden, Stad Delden en Hengelo een gesloten groep. Van 0,20 tot 0,49% hebben: Ommen 0,47, Hellendoorn 0,46, Ootmarsum 0,37, Oldenzaal 0,32, Nieuw Leusen 0,29, Dalfsen 0,28, Raalte 0,26, Kampen 0,20. Alles sluit nu aan elkaar behalve Kampen, dat in ons verhaal een nieuwe naam is. Kampen heeft het tenslotte tot 47 dragers van *-kate-* en *-kotte-*namen weten te brengen, 7 maal Ten Cate, 7 Ten Kate, 28 Habekotté, 2 Habbekotte, en nog wat klein goed. Habekotté en Habbekotte zijn geen twentse namen, maar een havenstad als Kampen kon zijn inwoners uiteraard overal vandaan krijgen. Winkler weet te vertellen dat iemand die Haberkotte heette en uit Westfalen afkomstig was zich in de 18de eeuw "te Leeuwarden met der woon vestigde". En, zo gaat hij dan verder: "De Friesen verstonden natuurlijk dien saksischen naamform niet, en maakte er, voor het gemak in d' uitspraak, maar Habekotte van. Toen er in de laatste tientallen jaren der vorige eeu zoo'n fransche wind over de meeste landen van Europa woei, toen alles eenen franschen zwaai en eenen vreemden draai moest hebben, schoeide de toenmalige drager van den naam Haberkotte, die reeds tot Habekotte versleten

was, zynen naam ook op de fransche leest. Te weten: hy liet den vollen nadruk vallen op de laatste *e* van zynen naam, die uit den aard der tale toonloos is, en maakte er, in uitspraak, Habekotté van. En toen in 1811 ook deze verfranschte oud-saksische naam in de boeken van den burgerliken stand onder eenen vasten form moest worden ingeschreven, geschiedde dit onder den nog meer fransch-achtigen form Habecotee. Onder dien form komt hy nog heden te Leeuwarden voor." Aldus Winkler in 1885, en het kan best wezen dat hij gelijk heeft gehad. Uit de delen van het NRF komt Habekotté en varianten te voorschijn als een typisch stedelijke naam: in Leeuwarden Habecottée 1, Habekothé 9, Habekotté 10, Habekotte 1; in Stad Groningen Habekotté 1, Habekothé 6; in Amsterdam Habekothé 1, Habekotte 6; in Kampen als bovenvermeld. Als eerlijk statisticus kan ik de 0,20% van Kampen natuurlijk niet zo maar verdonkeremanen, maar dit percentage blijft daarom wel een pure toevalligheid die men bij de interpretatie van het verspreidingspatroon der *-kate-* en *-kotte-*namen niet mag laten meetellen. Men moet de percentages, met name wanneer zij lager dan 0,50 zijn, steeds in hun geografische context beoordelen. Afgezien van het uitzonderlijke geval met Kampen lijkt mij het beeld dat uit de gemeentelijke percentages in Overijssel oprijst echter wel globaal betrouwbaar, d.w.z. significant voor de familienamengeschiedenis-in-de-ruimte. Het beeld vertelt immers een verhaal van autochtone overijsselse boerderijnamen die, vooral in Twente, tot familienamen zijn geworden en als zodanig over 't algemeen in hun land van oorsprong zijn blijven voortleven. Dat is in zichzelf een geloofwaardig verhaal. De secundaire uitbreiding naar het ontginningsgebied ten noorden van de Vecht dient nog nader onderzocht te worden, maar is m.i. een hypothese met een grote innerlijke waarschijnlijkheid.

Vormen in Overijssel de dragers van de *-kate-* en *-kotte-*namen tezamen 0,48% van de provinciale bevolking, in Drente is dat percentage 0,14, in Groningen 0,09 en in Gelderland 0,12. Overijssel staat bij dit familienamentype dus wel heel duidelijk op de eerste plaats en Overijssel betekent, zoals we gezien hebben, in dit geval hoofd-

zakelijk Twente. Het aantal naamdragers is in Overijssel 3096, in Drente 394, in Groningen 412, in Gelderland 1287. Ook wat het absolute aantal betreft wint Overijssel in zijn eentje het dus gemakkelijk van de 'rest van Nederland'. Qualitatief is de dominerende positie van Overijssel niet minder indrukwekkend. Gelderland, d.w.z. de Achterhoek, heeft nog wel enige eigen inbreng - vooral bij de *-schot-*namen - maar het drentse en groningse repertoire van *-kate-* en *-kotte-*namen moet in hoofdzaak een zeer bescheiden bloemlezing uit het overijsselse heten en bevat in elk geval geen autochtone elementen. In Drente bestaat de *a*-groep uit: ten Bruggencate 3, ten Caat 113, ten Cate 114, ten Doornkaat 2, Haverkate 1, Kaat 6, ten Kaat 1, ten Kate 109, van Kolmeschate 4, tezamen 353 naamdragers. De *o*-groep voegt daar nog 41 aan toe: Brosschot 5, Daverschot 4, Haverkort 20, Miskotte 2, Walkot 7, Walkotte 1, Walkotten 2. Van de 7 drentse gemeenten die een percentage van 0,20 of meer hebben, danken 6 dat uitsluitend aan de *-kate-*namen. De ene uitzondering is Coevorden met 0,40%, 33 naamdragers, waarvan 19 Haverkort en 5 Brosschot. We herinneren ons dat in de naburige overijsselse plaats Hardenberg in 1947 de - vermoedelijk geïmporteerde - naam Haverkort door niet minder dan 64 personen gedragen werd. De andere gemeentelijke percentages in Drente zijn: Hoogeveen 0,71, Smilde 0,57, Gasselte 0,36, De Wijk 0,30, Zuidwolde 0,26, Ruinerwold 0,20. Hoogeveen, Smilde en Gasselternijveen zijn veenkolonies die in de 17de en 18de eeuw tot ontwikkeling zijn gekomen en in die tijd ook kolonisten uit Twente kunnen hebben aangetrokken. De naam Ten Caat moet op drentse bodem uit Ten Cate ontstaan zijn, en wel in Hoogeveen, waar in 1947 de grote meerderheid van de Ten Caat's woonde, 77 van de 113. In Overijssel woonden toen 8 Ten Caat's - waarvan 5 in Gramsbergen -, in Groningen 15 - waarvan 12 in de Veenkoloniën -, in Friesland 1, in Amsterdam 2. Ten Caat is dus in Hoogeveen een 'kernnaam', niet alleen in drechts maar ook in algemeen-nederlands kader gezien. De twentse Ten Cate die in Hoogeveen de eerste Ten Caat is geworden moet daar gevestigd zijn geweest vóórdat de alle familienamen verstarrende Burgerlijke Stand is ingevoerd, vóór 1811 dus. Smilde had in 1947 alleen maar niet-geapocopeerde Ten Cate's

en Ten Kate's, resp. 31 en 8, Gasselte alleen maar Ten Cate's, 14. De drie zuidwestdrentse gemeenten die samen met het aangrenzende overijsselse Avereest geacht kunnen worden een groepje te vormen, Zuidwolde, De Wijk en Ruinerwold, hadden resp. 15, 12 en 3 Ten Kate's en 3, 0 en 3 Ten Cate's. De vestiging is hier mogelijk pas 19de-eeuws.

In de provincie Groningen bestaat de *a*-groep uit: ten Bruggencate 4, ten Bruggen Cate 1, ten Caat 15, ten Cate 217, ten Doesschate 2, ten Doornkaat 23, Goorkate 3, ten Kate 86, Lokate 1, Wijvekate 1, tezamen toevallig ook, net als in Drente, 353 naamdragers. De *o*-groep brengt het tot 59 naamdragers: Damkot 26, Habekotté 1, Habekothé 6, Havekotte 1, Haverkort 20, Walkotten 1, Woolschot 4. Zowel quantitatief als kwalitatief gaat Stad Groningen aan de kop: 14 van de 17 verschillende namen zijn er vertegenwoordigd en Damkot, Habekotté, Habekothé, Lokate, Woolschot en Wijvekate alleen maar daar. Toch brengt deze grote gemeente het met zijn 144 naamdragers nog maar tot 0,11%. Percentages van 0,20 en meer hebben: Zuidbroek 0,84, Sappemeer 0,50; Stedum 0,44, Hoogezand 0,30, Nieuwe Schans 0,30, Muntendam 0,26, Wildervank 0,21, Noordbroek 0,20. Een gesloten groep, aansluitend bij het drentse Gasselte, vormen de 'veenkoloniale' gemeenten Wildervank, Hoogezand, Sappemeer, Noordbroek, Zuidbroek en Muntendam. Veendam, met 0,193%, had er met een beetje meer geluk - want ik kan best enkele namen over 't hoofd hebben gezien - ook bij kunnen horen. Dat Stedum, met 11 Ten Kate's, en Nieuwe Schans, met 6 Ten Cate's, ook van de partij zijn is 'toeval'. Het is eigenlijk verbazingwekkend dat bij een verspreidingspatroon met zulke lage percentages het 'toeval' geen grotere rol speelt. Ieder kan zich immers vestigen waar hij wil en de verhuizing van een stuk of wat families zou het ruimtelijke beeld van de *-kate-* en *-kotte-*namen in Groningen grondig hebben kunnen veranderen. Maar die verhuizingen hebben nu eenmaal 'toevallig' niet plaats gevonden en het beeld is daardoor in hoofdzaak precies zoals we het ons zouden wensen: een trek uit Twente en de Achterhoek, al dan niet via Drente, naar Stad Groningen en de noordwestelijke hoek van de Veenkoloniën. De Achterhoek moet ik er ditmaal wel bij noemen want Damkot en Woolschot zijn achterhoekse namen. De geschie-

denis van Ten Doornkaat is mij niet duidelijk. Is het een van oorsprong twentse naam, met drentse apocopering, als Ten Caat? Maar in Overijssel woonde in 1947 geen enkele Ten Doornkaat en in Drente maar twee, verpleegden in de psychiatrische inrichting Dennenoord te Zuidlaren en dus inderdaad 'toevallige' gasten. Een complete familiena-mengeschiedenis-in-de-ruimte is niet mogelijk zonder genealogisch onderzoek.

We gaan nu naar Gelderland kijken en natuurlijk speciaal naar de Achterhoek. De α -groep is daar door de volgende namen vertegenwoordigd: ten Bruggenkate 14, ten Bruggenkate 3, ten Kate 90, ten Kate Fennema 1, ten Kate Hoedemaker 2, ten Caten 7, Doeschate 1, ten Doeschate 7, ten Doesschate 4, ten Doornkaat 1, Duivenkate 2, Exterkate 1, Fleerkate 9, Getkate 1, Goorkate 17, Haverkate 6, Hellekate 5, Hellenkate 4, Kaat 8, te Kaat 111, ten Kaate 7, te Kaath 2, ten Kate 53, te Kate 5, ten Katen 87, Lokate 1, Losecaat van Nouhuys 2, Kolmschate 1, Kolmschate 6, Mokkelenkate 1, Morskate 7, Scherpenkate 2, Spekschate 1, Tekaat 2, Tekathen 1, Venekatte 1, Walkate 1, Wevelkate 4. Dat zijn tezamen 478 naamdragers. Er zijn in Gelderland maar 3 gemeenten die met namen van de α -groep alleen een percentage van 0,20 of meer kunnen bereiken: Dinxperlo, Gendringen en Hattem. De magere 0,20 van Hattem is 'toeval', 9 Ten Katen's, maar Dinxperlo en Gendringen danken hun percentage aan de stellig autochtone naam Te Kaat, die ook als Tekaat of Te Kaath geschreven kan worden. Hadden we te maken met een geapocopeerde vorm van het twentse Ten Kate, dan zou de naam Ten Kaat hebben moeten luiden, als drechts Ten Caat, maar een Te Kaat moet in de buurt van de Oude IJsel uit een ouder, inheems Te Kate ontstaan zijn. De aaneengesloten groep gemeenten Dinxperlo, Gendringen, Wisch, Doetinchem, Bergh en Didam neemt 83 van de 115 gelderse Te Kaat's voor zijn rekening en buiten Gelderland komt deze naam vrijwel niet voor (1 in Amsterdam, 1 in Utrecht, 1 in Hengelo). In de buurt van de Oude IJsel ligt dus een gebiedje waar de α -groep geacht kan worden vanouds thuis te horen, maar dit gebiedje wordt van Twente gescheiden door een brede strook waarin de σ -groep domineert. Deze σ -groep is in Gelderland als volgt samengesteld: Berendschot 15, Berentschot 11,

Berenschot 293, Brosschot 1, Damkot 60, Davenschot 3, ten Doeschot 2, Doodkorte 8 (Doodkarte 1), Elscot 3, Elschot 93, Habekotté 1, Havekotte 1, Haverkotte 2, Haverkort 5, Hulskorte 10, Kortschot 35, te Kortschot 32, Kotte 5, te Kotte 2, Kotten 1, Kriegeskorte 1, Langenschot 3, Lindenschot 56, Lindeschot 4, Mallekote 2, Manschot 42, Miskotte 5, Moerkotte 1, Oldenkotte 22, Ottenschot 1, Oude Kotte 32, Spekschot 4, Stamkot 1, Roskott 3, Tekotte 1, Wolkotte 1, Woolschot 47. In totaal zijn dit 810 naamdragers, 0,07% van de provinciale bevolking tegen 0,04 bij de α -groep. In Overijssel was de verhouding 0,18% tegen 0,31. Voor het eerst ontmoeten wij een gebied, de Achterhoek, waar de σ -groep in de meerderheid is, of misschien kunnen wij beter zeggen: een gebied dat zich direct met Noordoost-Twente vergelijken laat. De gemeenten met 0,20% of meer zijn in de Achterhoek de volgende: Winterswijk 1,28; Ruurlo 0,98, Lichtenvoorde 0,65; Zelhem 0,40, Vorden 0,28, Wehl 0,24, Aalten 0,22. Al deze gemeenten hebben hun percentages vrijwel geheel te danken aan hun *-schot*-namen, alleen bij Winterswijk, dat een totaal van 276 heeft, is ook het aandeel van Damkot, 60, vermeldenswaard. Van de 810 personen die de gelderse σ -groep telt dragen er 645 een *-schot*-naam. In Overijssel waren het er 333 op een totale σ -groep van 1170. Wij mogen dus de *-schot*-namen wel karakteristiek noemen voor de Achterhoek. Hier kan over 't algemeen geen sprake zijn van import uit Twente, de *-schot*-namen zijn ter plaatse ontstaan, autochtoon. Een bijzonder 'honkvaste' is b.v. Lindenschot, 38 maal in Ruurlo op een gelders totaal van 56, en duidelijk de voortzetting van Lindescate, dat als naam van een erf in Ruurlo omstreeks 1400 vermeld wordt (Slicher van Bath II, 272). In Winterswijk zijn Berenschot en (Te) Kortschot de dominerende namen van de groep, in Aalten en Lichtenvoorde is het Elschot, in Zelhem Woolschot. 6 van de 7 genoemde gemeenten liggen aaneengesloten, niet zozeer in een kring als wel op een rij, parallel, op een zekere afstand, met de Oude IJssel. De zevende gemeente, Wehl, met 10 Manschot's, vormt weer de 'toevallige' uitzondering. De afstand tot de twentse grens wordt min of meer opgevuld wanneer we de percentages berekenen van de α - en de σ -groep tezamen. Het definitieve versprei-

dingspatroon komt er dan als volgt uit te zien: Winterswijk 1,33, Ruurlo 1,01; Lichtenvoorde 0,66; Dinxperlo 0,43, Zelhem 0,40, Eibergen 0,30, Vorden 0,28, Laren 0,25, Groenlo 0,25, Wehl 0,24, Gen- dringen 0,23, Aalten 0,22, Borculo 0,21, Hattem 0,20, Voorst 0,20. Voorst heeft vooral de namen Berendschot (11) en Berenschot (18) geïmporteerd en vormt met zijn net boven de drempel liggende per- centage als het ware een verwijzing naar het aangrenzende Apeldoorn, dat nog veel meer achterhoekers naar zich toe heeft getrokken - o.a. 84 Berenschot's en 28 Oude Kotte's - maar het toch niet verder dan 0,177% heeft kunnen brengen. Het percentage van Voorst is dus iets minder 'toevallig' dan dat van Hattem, want de trek naar het westen kan men geen toevalligheid noemen. In het westen ligt de grote stad Amsterdam en daar woonden in 1947 naast b.v. 157 Ten Cate's en 60 Ten Kate's, waaraan de Achterhoek wel niet veel zal hebben bijge- dragen, ook 22 Elschot's, 16 Manschot's, 15 Kortschot's en nog 1 Te Kortschot en 1 Berenschot. In de stad Utrecht, veel kleiner dan Amsterdam maar ook dichterbij het oostelijke vertrekpunt ge- legen, woonden in 1947 naast 23 Ten Cate's en 11 Ten Kate's ook 7 Elschot's, 14 Manschot's en 4 Berenschot's. Zo zou men de trek nog wel verder in details kunnen vervolgen, maar ik zal dat nu niet doen want het is een stuk verhaal dat 'buiten de kaart' valt, en om die kaart, die de geschiedenis van de familienamen met *-kate* en *-kotte* in de oostnederlandse ruimte stelt, is het mij toch in de eerste plaats begonnen.

Nog een enkel woord over *-schot* en *-korte*. Ik heb hierboven ge- zegd dat *-kot* zuiver klankwettig, door apocopering, uit *-kotte* ont- staan is en dat het klankverwante woord *kot*, 'hok', hierop niet de minste invloed heeft gehad. Zo zou men ook kunnen stellen dat *-schot* zuiver klankwettig, door apocopering, uit *-schotte* is ontstaan en dat het klankverwante *shot*, 'afgeschoten ruimte', daarbij van ge- nerlei invloed is geweest. Ik heb vastgesteld dat de *-schot*-namen vooral in de Achterhoek optreden en de Achterhoek is een gebied dat van apocoperen houdt, denk maar aan Te Kaat in de buurt van de Oude IJssel. Dat lijkt dus wel te kloppen. Het klopt echter minder goed

dat in het niet van apocoperen houdende Overijssel *-schot*-namen toch ook geenszins zeldzaam zijn, terwijl de klankwettig te verwachten *-schotte*-namen juist weinig voorkomen. De gezamenlijke *-schot*-namen hebben in Overijssel 283 dragers, de gezamenlijke *-schotte*-namen maar 34. Dit brengt ons tot de conclusie dat bij *-schot* de 'analogie' een minstens even belangrijke rol moet hebben gespeeld als de klankwettige apocopering: zodra de *-sk-* tot *-sch-* was geworden dacht de spraakmakende en naamgevende gemeente niet langer aan een 'kotte' maar reïnterpreteerde zij de 'kotte' tot een 'schot', en dit had dan weer tot gevolg dat *-schotte* tot *-schot* werd ingekort, ook in niet-apocoperende gebieden. Waar de *-sk-* gehandhaafd bleef, zoals in Holskotte, *-korte*, Hulskotte, *-korte*, Miskotte, bleef de apocopering ook achterwege. Wat de variant *-korte* naast *-kotte* betreft, hierbij is ook stellig van reïnterpretatie sprake. In de tijd dat de westfaalse 'Brechungsdiphthong' nog in heel Twente heerste - nu is hij consequent alleen nog in Vriezenveen bewaard - waren daar de woorden die in de westelijke taal *kote* en *korte* luidden vrijwel homoniem: *kòtə*, *kóətə*. In het moderne vriezenveens, waar de 'Brechungsdiphthong' over het algemeen stijgend zijn geworden, beantwoordt, zoals men bij Entjes, Mundart 132 en 154 nalezen kan, aan Ten Cate een *kwətə* en aan 'korte' een *kwòtə*. Entjes vestigde mijn aandacht erop dat in de Woordenlijst van L. Jonker, ± 1930, ene Jasper ten Cate *Kwat Jasper* genoemd wordt en dat het land van Gerrit ten Cate *Kwat-gaaitslaond* heet. Maar vooral interessant is het dat Jonker voor het schoutengericht van Vriezenveen in 1703 ene Grietje ten Cate vermeld vond als *Cort Griete*. De 'Brechungsdiphthong' *òə* kon in de gangbare spelling niet goed worden weergegeven. Voor het woord *kòtə*, 'kleine boerderij', waren de schrijfwijzen *kate*, *kote* en *kotte* alle drie mogelijk en geen van de drie was volkomen bevredigend. Was die naslag eigenlijk geen *r*, was *korte* eigenlijk geen juistere spelling? Tot een dergelijke 'juistere spelling' - die Winkler later als een 'misspelling' zou kwalificeren - kon men natuurlijk pas komen nadat de oorspronkelijk betekenis van het woord *kote*, *kate* verloren was gegaan. Het moet dialectologisch de moeite lenen de geschiedenis van al die

verschillende -korte-namen eens nauwkeurig na te gaan. Zij kunnen in de tijd van hun ontstaan de verbreiding van de 'Brechungsdiphthong' ðæ búiten Vriezenveen documenteren.

* * *

De taalgeleerde, die in de eerste helft van de 19de eeuw tot de volkstaal naderde, deed dat met hetzelfde gevoel van eerbied, waarmee sommige romantische pedagogen de kinderziel hebben benaderd. Het is de eerbied die de tot vaste patronen gemechaniseerde mens verschuldigd is aan al het onverstarde, ongemechaniseerde leven, aan alle manifestaties van oorspronkelijke scheppingskracht en natuurlijke zuiverheid. De romantische taalgeleerde had ten aanzien van de dialecten maar één plicht: die van een onopvallend registrerend instrument te zijn, en maar één zorg: de ongerepte zuiverheid van de natuurlijke taal niet door culturele bijmengsels te vertroebelen. Hij wilde de dialecten vooral niet fatsoeneren naar zijn eigen beeld en gelijkenis, maar ze aan zijn cultuurgenoten demonstreren in de volle kracht van hun geheel-anders-zijn. Hij was de profeet van het natuurlijke taalleven in een wereld van verstarde taalcultuur. Een dialectspreker die onder de invloed was gekomen van de taal der cultuurcentra, was voor hem als zegsman onbruikbaar, onbetrouwbaar. Een dergelijke spreker leefde immers al niet meer ten volle in het paradijs der onbewustheid, maar had geproefd van de boom der culturele kennis. Het latere dialectonderzoek heeft de volkstaal wel heel anders leren zien. Geen enkel dialect is zuiver, in de zin van geheel oorspronkelijk, ongerept, onvermengd. Geen enkel mens staat buiten de cultuur, want het deelhebben aan een cultuurleven behoort juist tot het wezen van het mens-zijn. Ook de volkstaalgemeenschap is een cultuurgemeenschap, waarin dezelfde wetten gelden als in iedere andere groep die door een bepaald cultuurbezit, bepaalde cultuurtradities, wordt samengebonden. Ook de volkstaal is een cultuurtaal, alleen op een ander niveau en met een andere maatschappelijke bruikbaarheid dan de grote, of liever de complete, cultuurtaalen, met een min of meer lange traditie van schrijven, lezen, voordragen, preken, rechtspreken, vergaderen, enzovoort, enzovoort. De ontwikkelingsgeschiedenis van een dialect is de ontwikkelingsgeschiedenis van een cultuurtaal, met alle vernieuwing en verlies van taalvormen waaraan iedere cultuurtaal onderhevig is.

(t Swieniegeltje, jg. 3, 1957, blz/z. 34/35)